

Minerva Access is the Institutional Repository of The University of Melbourne

Author/s:

Gook, B;Hoens, D

Title:

Odtujitev pri Marxu in Lacanu

Date:

2025-01-01

Citation:

Gook, B. & Hoens, D. (2025). Odtujitev pri Marxu in Lacanu. Problemi International, 63 (1-2), pp.37-59

Persistent Link:

<https://hdl.handle.net/11343/357265>

PROBLEMI 1-2/2025

Kazalo

ODTUJITEV

- Gregor Moder*
7 Uvodnik. Težave z odtujitvijo
- Mladen Dolar*
15 Katera alienacija?
- Ben Gook in Dominiek Hoens*
37 Odtujitev pri Marxu in Lacanu
- Gregor Moder*
61 Odtujitev v Jugoslaviji. Revija *Praxis* in problem anti-humanizma
- Ross Wilson*
83 Odtujitev in tuje: Adorno v fermentu dialektike
- Bara Kolenc*
95 Ne-vidni »alien« interneta – kako je računalniški zaslon prevzel funkcijo ogledala

125	<i>Jure Simoniti</i> Kako je univerzalnost postala singularna?
153	<i>Rey Chow</i> Vrtljivi križ, prelom, močerad: spreminjajoča se energetika kritike
175	<i>Todd McGowan</i> Sprejeti odtujitev: o motenem subjektu
203	<i>Nathan Brown</i> Absolutna odtujitev
221	POVZETKI
226	ABSTRACTS
231	NOTES ON CONTRIBUTORS

BEN GOOK IN DOMINIEK HOENS

Odtujitev pri Marxu in Lacanu¹

V besedilih in seminarjih Jacquesa Lacana se je beseda »odtujitev« do začetka leta 1968 pojavljala pogosto, po tem pa je skoraj v celoti izginila. In čeprav je odtujitev eden od pojmov, ki jih je Lacan med letoma 1964 in 1968 obravnaval kar najbolj eksplicitno, se v njegovem neposrednem ukvarjanju z Marxom – na prvih dveh predavanjih XVI. seminarja, ki ju je imel 13. in 20. novembra 1968 – odtujitev ne pojavi niti enkrat. Morebiti se je Lacan s to odločitvijo želel izogniti vsakršni zamenjavi njegove lastne psihoanalize za določeno vrsto freudo-marksizma, ki je bila tedaj v modi in je širila ideje o tem, kako buržoazna družba odtujevalsko zatira naravno zmožnost človeških bitij, da ustvarjajo in ljubijo. Vendar pa obstaja v razvoju Lacanove teorije tudi *notranja* logika, ki naposled vodi do opustitve tega izraza.

V opusu Karla Marxa je mogoče opaziti sila podobno tirnico. Pojem najdemo v njegovih zgodnejših delih, še posebej v tako imenovanih *Ekonomsko-filozofskih rokopisih* iz leta 1844, ki jih Marx ni objavil, temveč so bili posthumno zbrani in objavljeni šele v tridesetih letih 20. stoletja.

¹ [Prevedeno po: Ben Gook in Dominiek Hoens, »Alienation«, v: Christina Soto van der Plas, Edgar Miguel Juárez-Salazar, Carlos G. Camarena in David Pavón-Cuellar, ur., *The Marx Through Lacan Vocabulary: A Compass for Political and Libidinal Economies*, 1–15 (London in New York: Routledge, 2022). Avtorjema se na tem mestu zahvaljujemo za dovoljenje za objavo. Opombe v oglatih oklepajih so prevajalske.]

Kmalu po letu 1844 je Marx ta izraz opustil, kar je še posebej očitno v *Nemški ideologiji*. Na podlagi znatnega tekstovnega gradiva lahko z negotovostjo sklepamo, da je zavračal uveljavljeno filozofsko-politično težnjo po nenatančni rabi te besede, ki je bila deloma odgovorna za ideološke mistifikacije. A tudi po tem, ko je Marx v svojih besedilih opustil rabo tega izraza, je njegovo kritiko kapitalizma in politične ekonomije še naprej zaznamovala nekakšna logika odtujitve.

Izraz *alienare* in njegovi prevodi

Že od 14. stoletja se v angleščini beseda *alienation* (odtujitev) uporablja za opis bodisi *dejanja* odtujitve ali pa odtujenega *stanja*.² Izvira iz latinskega *alienare*, kar pomeni povzročiti, da je nekaj odtujeno,³ ali pa nekomu vzeti (odtujiti) lastnino; nadalje se povezuje z besedo *alienus*: tak, ki pripada drugi osebi ali kraju. En pomen tega izraza (i) se nanaša na odrezanost od skupine, Boga ali politične avtoritete – oziroma na prekinitve odnosov z njimi. Okrog 15. stoletja se pojavi še pravni pomen (ii), ki se nanaša na prenos lastništva (npr. pravic, posesti, denarja) na nekoga drugega. Pravni izraz si nakoplje negativno konotacijo, saj implicira, da je tak prenos sporen oziroma da gre za prikrito zvižajočo. Negativno razumevanje odtujitve v tem spornem smislu je postalo prevladujoče, pa čeprav izraz v tehnični rabi še vedno opisuje zakonit in prostovoljni prenos. Poleg odtujitve kot procesa ločevanja vznikne še pomen, ki opisuje *stanje* nečesa odtujenega (iii). Pojavi se tudi analogija, kakor že prej v latinščini, po kateri so nori – oziroma vsi tisti, za katere tako ali drugače velja, da so izgubili duševne sposobnosti – opredeljeni kot odtujeni (iv).

Beseda se je vse do časa pred sto leti najpogosteje nanašala na pravni pomen odtujitve od lastnine. Kljub temu pa je prvi pomen (i) teološko preživel, in sicer kot stanje ločenosti od božje vednosti. Ta pomen se je

² Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, 3.

³ [Na tem mestu je v izvorniku uporabljen izraz *estranged*. V prevodu tako *estrangement* kot tudi *alienation* prevajamo kot odtujitev, ker po naši presoji ta distinkcija ne igra bistvene vloge.]

prekrival s splošno rabo – prek Rousseauja –, po kateri so ljudje oddeljeni od svoje narave: odtujeni smo bodisi od *izvirne* (zgodovinsko »primitivne«) bodisi od *esencialne* (inherentne, trajne) narave. Če civilizacijo ali moderno dobo razumemo kot vzrok odtujitve, potem preseganje odtujitve pomeni vrnitev v primitivizem ali pa gojenje občutij in dejavnosti, ki nasprotujejo civilizaciji. Odtujitev od esencialne narave je običajno razumljena bodisi v religioznem smislu ločitve od božanskega v človeku ali pa kot psihološka odtujitev od nekakšne energije (npr. pri Reichu). Razodtujitev v teh primerih poteka s ponovno vzpostavitvijo povezave z božanskim ali z libidom oziroma s seksualnostjo. Vendar pa takšna razodtujitev velja za bodisi nemogočo (odtujitev kot cena moderne dobe) bodisi radikalno (npr. ukinitvev vseh oblik zatiranja, kot sta kapitalizem ali buržoazna družina). Potem ko so v tridesetih letih 20. stoletja zakrožili Marxovi zgodnji rokopisi, je »odtujitev« do petdesetih let zadobila psihološki značaj in je označevala izgubo povezave z našimi najglobljimi občutki in potrebami, včasih skupaj z družbeno kritiko (modernega dela, vzgoje in izobraževanja ter skupnosti). V dobi antikomunizma se je ta kritika osvobodila svojega marxovskega kalupa in sčasoma v empirični sociologiji postala sopomenka za »hlapčevsko delo«.

Lacanova francoska beseda za odtujitev je ena sama, *aliénation*, čemur sledi tudi angleški prevod. Filozofska nemščina pa je po uvozu latinske terminologije v germanske ekvivalente za označevanje odtujitve začela uporabljati dve besedi. V filološki analizi Marxovih besedil je nemara koristno razločevati med *Enttäusserung* in *Entfremdung*, pri čemer se je prevod iz angleščine, v skladu s Heglom, ustalil v dveh različnih smislih odtujitve. Zanimivo je, da se izraza (po vseh Marxovih konceptualnih naporih) potem prevaja nazaj v angleščino (in francoščino), kar povzroča dodatne zaplete pri uporabi ene same besede za opis Marxove prave namere. Marx je občasno združeval pomena (i) in (ii), pri tem pa so nanj vplivali prevodi v njegovo materinščino, nemščino. Nemški glagol *enttäussern* v glavnem ustreza pomenu (ii) odtujitve (tj. prenos na nekoga drugega). Glagol *entfremden* je bližje pomenu (i), namreč dejanju odtujitve ljudi od drugih. *Enttäusserung* nakazuje nekaj projiciranega, upredmetenega, nekaj, kar se nahaja zunaj sebstva. V tem smislu konotira pozunanjenje ali

upredmetenje. *Entfremdung* pa vsebuje nemško ustreznico za »tuje« (*fre-md*), kar implicira, da postanemo tujec samim sebi (zato se v angleščini za prevod uporablja *estrangement*) ali da se podvržemo oblasti nekoga drugega. Marx v četrti tezi o Feuerbachu uporabi močnejši izraz *Selbstentfremdung* (samoodtujitev) in doda, da to pomeni *Selbstzerrissenheit* oziroma samoraztrganost, pa tudi *Sichselbstwidersprechen* oziroma oporekanje-sa-memu-sebi. Razsojanje o točnosti prevodov bi tu presegalo naš domet.⁴ Rečemo pa lahko vsaj to, da gibanje od latinskega *alienare* prek angleščine v nemščino in spet nazaj očitno pri stiku s tujim prinaša semantično bogastvo – nedvomno pa vnaša tudi zmedo.

Marxovi Rokopisi in štiri odtujitve

Marx v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih* iz leta 1844 navaja štiri področja odtujitve.⁵ Kapitalizem producente odtuji od (a) njih samih, (b) narave, (c) njihovih produktov in (d) drugih ljudi. Odtujitev ima pod kapitalizmom tri razsežnosti: (i) delitev dela, ki ljudem odredi omejene, specializirane vloge in fragmentira podobo družbene celote; (ii) tržni sistem, v katerem producenti zanemarjajo človeške potrebe, ki jih zadovoljujejo produkti (uporabna vrednost), in se osredotočajo izključno na trg in profite (menjalna vrednost) – razcepitev vrednosti je tu ključnega pomena; (iii) lastninski sistem, v katerem producenti izgubijo nadzor nad delovnimi procesi in nastalimi produkti, ki si jih lastijo lastniki produkcijskih sredstev (tj. delavec v službi ni sam svoja last). Teoretski in kritični pomen odtujitve pri Marxu je mogoče tu povzeti kot antagonizem med človeško esenco in eksistenco, med človeškim potencialom in dejanskimi človeškimi družbami. Označuje zamrznjeni izraz človeških moči.

Marx v tem obdobju postulira, da biti človek pomeni imeti *telos*: pot samorazvoja. Marxov »samorazvoj« je dosežen skozi delo – in ne, kot pri Heglu, v mišljenju. Delo bo, po Marxu, družbenim formacijam pomagalo

⁴ Gl. Lachlan Ross, »On Disentangling Alienation, Estrangement, and Reification in Marx«.

⁵ Karl Marx, »Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844)«, 301–365.

napredovati na višjo stopnjo. Vendar pa delo odtuji samo sebe (v upredmeteno delo) in začne eksistirati v protislovju z delavci (v kapitalu in privatni lastnini). Zato sta odtujitev in delo v kapitalističnih družbah dvoumni – dialektični – težnji, saj prinašata trpljenje in privatni zaslužek, obenem pa povzročata napredek družbe na višjo stopnjo.

Marx je večino eksplicitne teorije odtujitve napisal pred letom 1850. V tej fazi je sledil zgledoma Hegla in Feuerbacha, predvsem s kritiko njunih razlag odtujitve. Okoli leta 1845 je Marxa politiziralo srečanje z nemškim in francoskim proletariatom (kasneje, preko Engelsa, tudi z britanskim). Ta (ponovni) vstop v družbeni boj je sovpadel z njegovim umikom iz akademske filozofije v sfero novinarstva. Spričo bolj poglobljenega proučevanja političnih ekonomistov in (spodletelih) evropskih revolucij leta 1948 – ki jih je z obilo upanja napovedoval *Komunistični manifest* – pa je Marx prešel na drugačne koncepte. Ko je začel uporabljati deskriptivni jezik politične ekonomije, se je moralna krivica odtujitve umaknila v ozadje; Marx je začel tedaj uporabljati imanentno metodo, ki meri na kritiko buržoaznega kapitalizma iz notranjosti njegovega pojmovnika; ta pa običajno ne vključuje »odtujitve«. Skozi celotni opus pa Marx ostaja pozoren na tiste materialne razmere, ki jih je v zgodnejših spisih označil z izrazom »odtujitev«.

Oglejmo si od blizu najbolj razpoznavno obliko odtujitve – delo. Marx je politične ekonomiste kritiziral zato, ker so osnovno človeško dejavnost (delo) in odtujeno delo (mezдно delo; delo, ki poraja blaga in kapital) zvedli na isto stvar. V *odtujenem delu* delavec upredmeti in odtuji svoje bistvo v zameno za mezdo. Produkt odtujenega dela ni (zgolj) naravni predmet, na katerem so delali ljudje, da bi izpolnili svoje potrebe (uporabna vrednost), ampak je tudi upredmetenje človeške subjektivnosti. Delavčeva subjektivnost je ločena od njega in je utelešena v materialnem predmetu (uporabna vrednost); tako postane telo blaga. V tem je razvidna energetika dela – oziroma ekonomija dela –, ki je očitna v *Rokopisih*, kjer Marx prav tako demonstrira zadolženost heglovski-feuerbachovski kritiki religije:

[Č]im bolj se delavec izčrpava z delom, tem mogočnejši postaja tuji, predmetni svet, ki si ga ustvarja zoper sebe, tem revnejši je delavec sam, njegov notranji svet, tem manj sodi v njegovo last. Prav tako je v religiji. Čim več

postavi človek v boga, tem manj obdrži v samem sebi. Delavec položi svoje življenje v predmet; a le-to zdaj ne pripada več njemu, marveč predmetu. Čim večja je torej ta dejavnost, tem predmetnejši je delavec. Kar je proizvod njegovega dela, to on ni. Čim večji je torej ta proizvod, tem manj je [delavec] on sam. *Povnanjenje* [Entäusserung] delavca v njegovem produktu pomeni ne le, da postane njegovo delo neki predmet, neka *vnanja* eksistenca, temveč da biva *izven njega*, neodvisno, njemu tuje, in da postane nasproti njemu samostojna sila, da mu stopi življenje, ki ga je posodil predmetu, sovražno in tuje nasproti.⁶

Objektivne razmere dela so produkt delavčevega truda. Z drugimi besedami, mezdno delo producira tržna blaga sočasno s tem, ko producira in reproducira sólo sebe (tj. mezdno delo) kot blago.⁷ Potemtakem niso fabricirani zgolj predmeti za prodajo, temveč tudi nujna družbena razmerja kapitalizma. Marx je to nakazal v razdelku *Rokopisov* iz leta 1844, ki govori o »odtujenem delu«, nato pa je to še razširil v poglavju o »enostavni reprodukciji« v *Kapitalu*. Tudi v *Grundrisse* Marx pripomni: »Produkcija kapitalistov in mezdnih delavcev je torej poglavitni produkt procesa uvr edenjenja kapitala.« Doda, da je »upredmeteno delo« hkrati postavljeno kot »predmetnost neke delavcu zoperstavljene subjektivnosti, kot lastnina neke njemu tuje volje«.⁸

V *Rokopisih* Marx po dolgem odlomku, citiranem zgoraj, doda, da se odtujitev

kaže tako v tem, da je *moje* sredstvo za življenje sredstvo nekoga *drugega*, da je to, kar je *moja* želja, nedostopna posest nekoga *drugega*, kakor v tem, da je vsaka stvar nekaj *drugega* in ne ona sama, da je moja dejavnost nekaj *drugega*, kakor nazadnje – in to velja tudi za kapitalista – tudi v tem, da nasploh vlada *nečloveška* moč.⁹

⁶ Marx, »Kritika nacionalne ekonomije«, 303–304.

⁷ Marx, »Kritika nacionalne ekonomije«, 302.

⁸ Karl Marx, »Očrti kritike politične ekonomije«, 353–354.

⁹ Marx, »Kritika nacionalne ekonomije«, 356.

Delo očitno postane žrtev moči (tj. mrtvega dela), ki jo je ustvarilo ono sámo. Temeljno protislovje kapitalizma je med ljudmi (živim delom) in kapitalom (mrtvim delom), nečloveško močjo. To je dobesedno protislovje: človeštvo postane razčlovečeno, ni več človeško; odtujeno delo je ravno tako identično s samim seboj in hkrati različno od samega sebe. V tem smislu označuje grozljivo podvojitve: ljudi, ki so tuji samim sebi, in dela, odtujenega od svojega delavca. Pod temi pogoji je človeška esenca odtujena, brž ko se izrazi, oziroma bolje, ko se upredmeti v produktih mezdnega dela. Eksistenca potemtakem negira esenco in je v konfliktu z njo, pri čemer Marxova »esenca« dotedanjo metafiziko pusti za seboj in namesto tega implicira niz odnosov oziroma skupek družbenih razmerij. Skratka, mezdno delo delavko oropa za njeno povezavo z drugimi:

Če človek stoji nasproti samemu sebi, mu stoji nasproti *drugi* človek. Kar velja za človekov odnos do svojega dela, do proizvoda svojega dela in do sebe samega, to velja za človekov odnos do drugega človeka ter do dela in predmeta dela drugega človeka.¹⁰

Marxovi najbolj prebojni odlomki v *Rokopisih* so namenjeni vzpostavitvi pomena odtujitve človeškega dela v mezdnem delu. Pri tem je razpet med dvema formama argumenta. Na eni strani ima objektivno-strukturni argument o zgodovinski situaciji izkoriščanja – oziroma, povedano drugače, o izkoriščanju *kot* zgodovinskem konceptu. Na drugi strani pa ima razmerje-držo-izkustvo posameznika. Marxovi vplivi in sogovorniki v tem obdobju so – skozi premišljevanje teh napetosti in predelovanje problemov, ki jih prinašajo – vključevali filozofe (Rousseauja, Feuerbacha, Proudhona in Hegla), prvič pa se je zapletel tudi s političnimi ekonomisti (Smithom, Sayem, Ricardom in Sismondijem). V *Rokopisih* je poudarek padel na fenomenologijo, kar je privedlo do izkustvene, materialistične oziroma psihološke formulacije odtujitve kot subjektivnega izraza (občutena nemoč, odtujenost in tako dalje), pa čeprav je vodila do vprašanj o privatni lastnini, upredmetenju, izkoriščanju in spravi v humanističnem

¹⁰ Marx, »Kritika nacionalne ekonomije«, 310.

komunizmu – kar je ime sprave človeka z delom, s soljudmi in z naravo. Za Marxa je odtujitev prvenstveno pojav v kapitalističnih družbenih formacijah, čeprav je bila prisotna že v predkapitalističnih družbah. Presekane vozla tega protislovja pa pri Marxu – tako kot pri ostalih komunistih – zahteva nastanek družbe, v kateri privatne lastnine ni več, ljudje pa lahko delajo zase, pri čemer izpolnjujejo svoj *telos*, ter za družbeno korist, pri čemer izpolnjujejo kolektivno obljubo dela.

Marxov Kapital in konceptualna detronizacija odtujitve

V Marxovih delih je odtujitev moč najti v vsaj petih med seboj prepletenih razsežnostih, ki vsaka ustreza lastnemu (metafizičnemu) objektu. Te razsežnosti so: teološka (Bog), politična (država), psihološka (ideologija vladajočega razreda), ekonomska (blago) in tehnološka (industrijski stroj).¹¹ Pri vsaki od teh domen in z vsakim od teh objektov pride do tega, da ljudje nekaj producirajo, nato pa jim tista stvar začne gospodovati kot tuja moč, nad katero imajo čedalje manj nadzora. Obstajajo številne *ločitve*, ki so ena od temeljnih figur Marxove misli od začetka do konca in jih zaznamuje njihova negativnost. Skupaj te razsežnosti predstavljajo posplošeno odtujitev človeškega bitja od soljudi v kapitalističnih družbah.

Povedano drugače, odtujitev je zgodovinsko spremenljivo brezno med – na eni strani – mnogovrstnimi človeškimi zmožnostmi, potrebami, vednostjo in družbenimi odnosi, ki v družbi (objektivno) napredujejo, in – na drugi strani – enodimenzionalnostjo, revščino in odvisnostjo posameznih producentov tega upredmetenega človeškega bogastva (izkušene subjektivno). Zgodnji Marx je poskušal razložiti moralno krivico kapitalizma preko odnosov posameznika do produktivne dejavnosti, poznejši Marx pa preko družbene totalitete. Marx *Kapitala* se je osredotočal na specifični značaj družbeno-ekonomske interakcije v kapitalistični družbi, namreč poblagovljenje delovne sile in preobrazbo (oziroma *subsumpcijo*) predkapitalističnega dela v mezдно delo. To je znanstvena teorija materialnih in-

---

¹¹ Amy E. Wendling, *Karl Marx on Technology and Alienation*, 37–38.

teresov, ki se osredotoča na notranja protislovja kapitalistične ekonomije. Konceptualni ključ za ta novi teoretski odmik – pri katerem se eksplicitno sklicevanje na »odtujitev« preneha – je blago. Ta premena je za Marxove razširjene namene nujna, saj odtujitev sicer lahko opisno karakterizira individualno izkušnjo v družbi, ne more pa karakterizirati totalnega družbenega izkustva. Marx je začel *Kapital* z blagom prav zato, ker le blago lahko izpolni to razširjeno kritično nalogo.

Marxov zgodnji kritični projekt je bil razkriti materialne, človeške korenine odtujenih predmetov z demistifikacijo njihovega metafizičnega statusa in deflacijo njihove odtujevalne moči. Vendar pa v Marxovih očeh znamenito velja, da morajo kritiki storiti več kot zgolj interpretirati odtujeni svet – morajo ga spremeniti. Ta zapoved ni toliko imperativ proti teoretizaciji (tj. za nedialektično dihotomijo teorije in prakse), temveč bolj nakazuje potrebo po spremembi filozofije same (velikega generatorja abstrakcij). Oziroma, še raje, gre za zapoved filozofiji, naj ukine samo sebe preko udejanjenja boljše družbene formacije. Sama zapoved zaznamuje premeno v Marxovem mišljenju in v njegovem projektu. V tej premeni je odvržen balast kategorije odtujitve. Zgovorno je, da je Marx (z Engelsom) v *Nemški ideologiji* in *Komunističnem manifestu* zasmehoval filozofe odtujitve. Marx je moralno terminologijo, vključno s pojmom odtujitve, najverjetneje opustil zaradi njenih povezav z buržoazno ideologijo, ki se je osredinila okoli racionalnih individuov, in zaradi zgodovinske omejenosti te ideologije na kapitalistično družbo. Odtujitev je postala ideološki koncept in je prenehala biti vzvod za teorijo in prakso.

Marksistično posmrtno življenje odtujitve

Za mnoge (in to še zlasti po Althusserjevi intervenciji) je bila odtujitev osišče premene med zgodnjim in poznim Marxom – oziroma, zapisano bolj proskriptivno, med mladim in zrelim Marxom. Odtujitev je lahko središče te periodizacije zato, ker zaznamuje premeno od človekocentrične razlage trpljenja v zgodnjih letih do neosebne razlage sil v poznejših letih. Ta periodizacija na eno stran postavlja *Rokopise* iz leta 1844, *Teze o Feu-*

erbachu in Nemško ideologijo kot osišče, *Grundrisse* in *Kapital* pa na zrelo stran. Čeprav oznaki »zgodnjih« spisov v tehničnem smislu ne gre oporekati, je ta distinkcija začela služiti za namigovanje, da so Marxova nezrela besedila vodila v slepo ulico.

Ker so te demarkacije v pogosti rabi, so uporabljene tudi v tem članku, toda predvsem za razločevanje biografskih obdobj. Distinkcija zgodnji/pozni Marx, ki bi temeljila na pojmu odtujitve, je namreč nevzdržna.¹² Odprli bi lahko vprašanje, kakšen je status odtujitve v Marxovem opusu kot ene izmed produktivnih dvoumnosti Marxovih besedil – oziroma, kot se je izrazil Balibar, ali ne gre za »problematiko, ki je dovzetna za vse vrste transformacije, reformulacije in ekstrapolacije, za problematiko, katere izhodišče ni pozaba Marxovih besed in stavkov, ampak njihovo intrinzično omahovanje [*vacillation*]«. ¹³ Med vsemi Marxovimi delovišči, ki privabljajo konceptualne delavce, odtujitev ostaja eno od najbolj dejavnih.

Je tudi delovišče, ki so ga desetletja pestili spori in nestrinjanja, zato bi ga bilo nemara bolje pojmovati kot *Kampffplatz*. Besedila mladega Marxa so bila v težavnem razmerju do uradnih doktrin socialističnih držav, saj so pomenila odklon od ortodoksije »dialektičnega materializma« (»diamata«). Da so imeli *Rokopisi* zunanji status, ponazarja njihova izključenost iz izbora zbranih del *Marx-Engels-Werke*, izdanih v Nemški demokratični republiki; odtujitve ni bilo na spregled med uveljavljenimi, kanonskimi besedili Engelsa, Plehanova in Lenina – kaj šele ostre, podrobne in kompleksne kritike Heglove filozofije. »Diamat« je Lukácevo mišljenje popačil do te mere, da je leta 1967 zavrzel problematiko reifikacije, fetišizma in odtujitve, za katero je še leta 1923 menil, da je »osrednje vprašanje revolucionarne kritike kapitalizma«. ¹⁴ Medtem pa so se zgodnjim delom, ki so jih marksisti opustili, po drugi svetovni vojni posvetili eksistencialisti in katoliki. Takrat je, kot kaže, tudi Lacan pograbil priložnost za začetek razprave o odtujitvi.

¹² Marcello Musto, »Revisiting Marx's Concept of Alienation«.

¹³ Étienne Balibar, *The Philosophy of Marx*, 87–123. [Predgovor razširjene izdaje, ki je leta 2017 izšla pri založbi Verso; slovenski prevod *Marxova filozofija* (prev. Peter Klepec, Ljubljana: Krtina, 2002) tega novejšega predgovora ne vsebuje.]

¹⁴ György Lukács, *Zgodovina in razredna zavest*, 15 [predgovor k izdaji iz leta 1967].

Zgodnji Lacan: tujec v zrcalu

V zgodnjih letih Lacanovega intelektualnega popotovanja, vključno z njegovo doktorsko disertacijo¹⁵ in bežnimi poročili o pacientih, se *aliénation* in *aliéné* (odtujeni) pojavita le redko, in še to zgolj v povezavi s psihiatričnimi obolenji. V tem kontekstu odtujitev izhaja iz predzgodovine psihiatrije, ko so osebnosti, kot je bil Philippe Pinel, na koncu 18. in v začetku 19. stoletja to kategorijo aplicirali na ljudi, ki so izgubili razum. Zaradi bolezni so samim sebi postali *alienirani*, naloga *alienista* pa je bila duševno ozdraviti pacienta in izgubljeni razum spraviti nazaj na pravo pot.¹⁶ V tem smislu v psihiatrični rabi tega pojma odmeva njegov starejši, juridični pomen – prenos lastnine –, kajti odtujeni si ne »lasti« več svoje ključne, poglavitne poteze (razuma), zdravnikova naloga pa je razodtujiti pacienta, tj. ponovno vzpostaviti lastništvo nad razumom in njegovo svobodno rabo. Psihiatri 20. stoletja so ta pojem zaradi neznanstvenih in nekoliko moralističnih konotacij opustili. Kljub temu ga je Lacan uporabljal še naprej, vendar pa je v njegovi teoriji zadobil pomen, ki se brez dvoma razlikuje od izvirnega psihiatričnega pomena.

V drugem obdobju je odtujitev pogosteje prisotna. Po zgledu Heglove *Fenomenologije duha* – in še zlasti v branju Alexandra Kojèva – je Lacan zasnoval »zrcalni stadij«, da bi tako pojasnil, kako se v otroku oblikujeta organska enotnost in »sebstvo«. Medtem ko je za psihiatrijo nekdo odtujen tedaj, ko izgubi razum, pa je za Lacana odtujitev predpogoj vsakršnega razumnega mišljenja, ki ga izvaja neki »jaz«. To je jasno že na začetku njegovega članka »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza«, saj je to »izkušnja, zaradi katere se zoperstavljamo vsakršni filozofiji, ki izhaja neposredno iz *Cogita*«. ¹⁷ Refleksija o človeškem duševnem življenju ne sme izhajati iz kartezijanskega »mislim« (*cogito*), ampak iz podrobnega popisa nujnih pogojev, da nekdo sploh lahko izjavi »jaz«. ¹⁸ Te pogoje po Lacanu inkarnira zrcalo, ki otroku predoči podobo, le-to pa otrok nato – s podporo starša –

¹⁵ Jacques Lacan, *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*.

¹⁶ Élie Pouillaude, »Épistémologie de l'aliénation et antériorité«.

¹⁷ Jacques Lacan, »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza«, 37.

¹⁸ Dany Nobus, »Life and Death in the Glass: A New Look at the Mirror Stage«, 111.

razume kot podobo samega sebe. Vendar pa »zrcala«, ki odseva podobo, *ne smemo* razumeti dobesedno, saj poleg zrcala obstajajo še tekmeci – kot se izrazi Lacan: »drugi« (*autres*) –, s katerimi se otrok lahko identificira. To Lacanu omogoči, da se za podporo teorije zrcalnega stadija skliče na Marxa:

Verjamem, da ste nekateri med vami seznanjeni z *Das Kapital*. Ne govorim o celotnem besedilu – kdo je še prebral *Kapital!* –, ampak o prvem zvezku, ki so ga v splošnem prebrali vsi. Izjemen prvi zvezek, preobilen; razkriva nekoga – in to je redkost –, ki vzdržuje artikuliran filozofski diskurz. Pozivam vas, da knjigo odprete na tisti strani, kjer se Marx na ravni formulacije prej omenjene teorije partikularne vrednostne forme blaga v opombi pod črto izkaže za predhodnika zrcalnega stadija.¹⁹

In res je Marx v opombi pod črto v *Kapitalu* izpeljal podoben argument glede oblikovanja človeške identitete:

Na neki način je s človekom tako kakor z blagom. Ker ne pride na svet niti z zrcalom niti kot fichtejevski filozof – Jaz sem jaz –, se človek najprej zrcali v drugem človeku. Šele z odnosom do človeka Pavla kot sebi enakega se človek Peter postavi v odnos do samega sebe kot do človeka. S tem pa mu tudi Pavel s kožo in kostmi, v njegovi pavlovski telesnosti, velja za pojavno formo rodu človek.²⁰

Heglovski, dialektični vidik te dinamike je očiten: človek samega sebe najde edino zunaj samega sebe in zaradi nekega drugega, tj. zrcalne podobe. Zrcalna podoba na otrokovo telesno izkustvo učinkuje poenotujoče – eno telo namesto več ločenih organov –, toda to še ne proizvede stabilne identitete. Po eni strani otroka preganjajo moraste fantazme o razpustitvi njegove ali njene virtualne enotnosti v fragmentirane dele telesa, po drugi strani pa enotnost ne vključuje tudi enosti. Kakor se izrazi Lacan v spisu »Družinski kompleksi v oblikovanju posameznika«: »Preden jaz afirmira

¹⁹ Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan. Book V. Formations of the Unconscious*, 72–73. [Prevod usklajen s francoskim izvirnikom: Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre V. Les formations de l'inconscient* (Pariz: Seuil, 1998).]

²⁰ Karl Marx, *Kapital I*, 43, op. 18.

svojo identiteto, se pomeša s podobo, ki ga oblikuje in ga prvobitno odtuji [...].²¹ Jaz ni tuj zgolj sam sebi – je namreč predvsem *zunanja* podoba –, ampak tudi vseskozi tvega izginotje v drugem (oziroma v podobi drugega). Samo pomislimo na pojav, znan kot tranzitivizem – ko jok enega otroka sproži solze pri drugem – oziroma, še splošneje, na čustveno nalezljivost, pri kateri ni jasno, kdaj natanko je nastopilo neko čustvo (denimo tesnoba) in kdo ga je prvi izrazil. Za bolj stabilno izkustvo *sebstva* je potrebna še neka druga odtujitev – namreč trenutek, v katerem se zdi, da si drugi želi tisto in uživa v tistem, česar jaz nimam. Lacan za ponazoritev te poante večkrat omeni prizor iz Avguštinovih *Izpovedi*, v katerem je »na svoje oči videl ljubosumnega fantička, ki še govoril ni, pa je ves zelen od zavisti z grenkim pogledom prebadal svojega bratca po mleku«. ²² Čeprav materino mleko podžiga vzajemno identifikacijo enega otroka z drugim – želja enega postane želja drugega –, pa deluje tudi kot tretji člen, ki minimalno, a bistveno diferencira enega otroka od drugega. Ne gre samo za to, da drugi otrok *ima* želeni objekt (kot znak materine ljubezni); tisti objekt ga spremeni v nekoga, ki šele zares *je*. Uživanje je lahko tudi zgolj predpostavljeno: z vidika ljubosumnega otroka – ki ga zaznamujeta manko in želja – ta prizor vključuje drugega otroka kot nekoga, čigar bit je popolna.

Druga odtujitev – identifikacija z drugim kot z željo, ki vključuje (umišljeno) izgubo objekta rivalstva – ustvari razliko med prvim in drugim otrokom, pa vendar to ne spremeni dejstva, da po Lacanu jaza ne konstituira nič drugega kot »niz odtujevalnih identifikacij«. ²³ Ta uvid ima klinične implikacije – psihoanalitikov cilj ne sme biti krepitev pacientovega jaza –, treba pa bi ga bilo razumeti tudi kot kritično držo do »utilitarističnega pojmovanja človeka«, ki še dodatno ojača »promocijo jaza v naši eksistenci [...], kar vodi do vse večjega udejanjenja človeka kot individua, z drugimi besedami, v osamitvi duše, ki je vse bolj podobna njenemu izvornemu zanemarjenju«. ²⁴

²¹ Jacques Lacan, »Les complexes familiaux dans la formation de l'individu. Essai d'analyse d'une fonction en psychologie«, 43.

²² Avguštin, *Izpovedi*, 12.

²³ Jacques Lacan, »The Freudian Thing or the Meaning of the Return to Freud in Psychoanalysis«, 347.

²⁴ Jacques Lacan, »Aggressiveness in Psychoanalysis«, 99.

Simbolna odtujitev kot strukturna rešitev imaginarne zagate

Če je naše nanašanje na same sebe in na druge imaginarno – kajti zanaša se na (zrcalne) podobe – in sestoji iz čedalje bolj kompleksnega, a tudi stalnega ponavljanja odtujenega odnosa, ki ga imajo človeška bitja do samih sebe, kako bi si potem lahko zamislili pobeg iz tega zaprtega, paranoidnega univerzuma? Ali si, preprosto povedano, sploh lahko predstavljamo možnost razodtujitve, ki ne bi bila popolna destrukcija odsevajočih se drugih in ne bi vodila v peklenski univerzum, v katerem bi obstajala zgolj fragmentirana telesa? Zdi se, da je bil Lacan v enem obdobju svojega poučevanja prepričan, da takšna rešitev obstaja – in imenuje se »simbolno«. V spisu »Funkcija in polje govora in govorce v psihoanalizi«, ki je verjetno eden od njegovih najbolj ključnih, je Lacan zapisal: »Da bi torej subjekt razodtujili, morate [kot psihoanalitiki] doumeti pomen diskurza vselej v razmerju subjektovega jaza [*moi*] in jaza [*je*] njegovega diskurza.«²⁵ Čeprav se človeški individuum nekako zaveda samega sebe zaradi »erotičnega razmerja, v katerem se fiksira na podobo, ki ga odtuji od njega samega«,²⁶ pa je to »sebstvo« dopolnjeno s tem, kar je Freud imenoval »drugo prizorišče« in kar je Lacan prebesedil v Drugega. Ta Drugi – z velikim D, da bi se razločil od »drugega«, namreč sočloveka – je jezik. In sicer ne gre za jezik v smislu instrumentalne zmožnosti komunikacije in izražanja, ampak za tujo domeno, v kateri je subjekt izrekan (oziroma omenjen). Poleg jaza (*moi*) se v nezavednem lingvističnem, simbolnem univerzumu nahaja tudi neki jaz (*je*). Namesto da se psihoanalitik osredotoča na jaz (*moi*) in njegove zahteve (po pomoči, ljubezni in razumevanju), bi moral računati s predpostavljenim, skritim »jazom« (*je*), ki je podvržen simbolnim zakonom in označevalcem, ki determinirajo njegov obstoj. Analitični proces lahko naposled vodi do tako imenovanega »polnega govora« – na škodo praznega govora jaza (*moi*) –, ki priča o upoštevanju simbolne determiniranosti *onkraj* zrcaljenja in *preden* do njega sploh lahko pride. Simbolni Drugi »reši« človeško bitje pred življenjem zgolj na imaginarni ravni in mu

²⁵ Jacques Lacan, »Funkcija in polje govora in govorce v psihoanalizi«, 122.

²⁶ Lacan, »Aggressiveness in Psychoanalysis«, 92.

zagotavlja mesto v družini in družbeni strukturi. Kolikor je slednja nezavedna in se ji individuuum približa na neizbežno »zmotni«, tj. imaginarni način, je najbolj očitno vprašanje: zakaj? Zakaj se ne more človeško bitje odločiti, da bo subjekt simbolne strukture, ki mu predhodi? Zakaj ne more popolnoma sovpasti s simbolnimi elementi, ki tvorijo njegovo identiteto? Oziroma, povedano drugače, zakaj je zgoraj omenjena »razodtujitev« v Lacanovem opusu *hapax legomenon*, enkratna izjema? Gola in preprosta razodtujitev je nemogoča iz treh razlogov:

1. Simbolno ne izbriše dosežkov imaginarnega; ne odpravi ali izniči od-tujevalne imaginarne dialektike, omenjene zgoraj, ampak jo dopolnjuje.
2. Simbolno je sestavljeno iz označevalcev, ki so otroku predvsem tuji; smisel, pomen in označevanje so šele retroaktiven in – kakor je poudaril Lacan – iluzoren učinek.
3. Subjekt se na Drugega lahko v zadnji instanci odzove samo na imaginaren način, tj. s konstrukcijo fantazme.

Da bi še dodatno poudaril *tujo* in *odtujevalno* naravo simbolnega, je Lacan slušateljem ponudil kanonsko definicijo subjekta kot »tistega, kar je zastopano z enim označevalcem za neki drugi označevalec«. ²⁷ Subjekt je zastopan v polju Drugega, a kot tak ostaja odsoten iz njega. Označevalci poskrbijo za zastopanje, toda med subjektivnostjo in označevalci ni nobenega naravnega ali kakšnega drugega »pravega« razmerja. Natančneje, subjekt je učinek reprezentacijske aktivnosti označevalcev, s tem pa odpirajo enostavno vprašanje: o čem govorijo, kaj je njihova tema [*subject*]?

Ne brez ločitve

V šestdesetih letih 20. stoletja se je Lacan oddaljil od predstave o Drugem kot družbeno skupnem, ojdipiziranem univerzumu, ki samo čaka, da bo

²⁷ Jacques Lacan, *Séminaire. Livre IX. L'identification*, predavanje s 6. decembra 1961. Neobjavljeno.

subjekt v njem zasedel simbolno mesto. Namesto tega je poudaril travmatično razsežnost srečanja z Drugim. Tak Drugi sestoji predvsem iz označevalcev, ki kot taki nimajo smisla – inteligibilni so samo preko kombinacij in kot nek učinek –, subjektovo *pojavljanje* v Drugem pa poteka sočasno z njegovim *izginevanjem*. Naslednji citat ponazarja, kako previden je Lacan glede možnega napačnega razumevanja njegove rabe pojma odtujitve:

Ob tej odtujitvi, moj bog, res ne moremo reči, da te dni ne kroži naokoli. Karkoli storimo, vselej smo malo bolj odtujeni, pa naj gre za ekonomsko, politično, psihopatološko, estetsko itn. področje. Morda ne bi bilo tako slabo, če bi si ogledali, v čem je koren te znamenite odtujitve.

Mar odtujitev pomeni – postavka, za katero se zdi, da sem prav jaz njen privrženec –, da je subjekt obsojen na to, da *in initio* nastopi v polju Drugega? Lahko, da bi šlo za to. Pa vendar! nikakor – nikakor – nikakor.²⁸

Odtujitev ne zadeva izgube nekega nekdanjega »sebstva« ali kakšne prvobitne identitete ali sposobnosti; tvori jo izbira – tu Lacan uporabi latinski *vel*, disjunktivni »ali« – med »bitjo« in »smislom«. Gre za nenavadno izbiro: če bi izbrali bit, potem sploh ne bi bilo nobene subjektivnosti – kajti subjekt je subjekt označevalcev – in bi bila izgubljena tako »smisel« kot tudi »bit«. Zato je edina možna izbira izsiljena izbira »smisla«, ki pa vključuje izgubo »biti«. Lacan to ponazori s primerom razbojnika, ki svoji žrtvi ponudi izbiro med »denarjem« ali »življenjem«. Če se žrtev odloči dati svoje življenje, potem izgubi tudi denar; zato je njena edina izbira, da izgubi denar in s tem reši svoje življenje, pa čeprav ostane brez denarja. Podobno je subjekt smiselno zastopan, toda izgubi vso bit, ki bi bila zunaj (smiselnega) Drugega ali neodvisna od njega.

Odtujitvi sledi še druga operacija: ločitev. To morda preseneča: ali na splošni in temeljni ravni odtujitve ne tvori ravno ločitev? Denimo, kristjan je odtujen, če živi svoje življenje ločeno od Boga, tovarniški delavec pa se mora ločiti od širokega nabora veščin, da lahko izvaja repetitivna, duhamorna in potemtakem odtujevalna dejanja, ki se jih zahteva od njega.²⁹

²⁸ Jacques Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, 196.

²⁹ David Leopold, »Alienation«.

Toda subjekt pri Lacanu je (kot sva pokazala zgoraj) učinek odtujitve. Ne *predhodi* tej operaciji. »Ločitev« v nadaljevanju torej zgolj okrepi prvobitno odtujitev, in sicer z umišljanjem, kaj vse je bilo z odtujitvijo izgubljeno. Odtujitev in ločitev si nista zoperstavljeni niti nista istovetni, temveč vključujeta, prvič, »odtujevalno« razcepitev (*fente*) subjekta – ta »eksistira« med dvema označevalcema – in, drugič, »ločevalno« ponovno razcepitev (*refente*) subjekta, kolikor si subjekt umišlja in torej stopa v odnos z nekim objektom, tj. celotno bitjo, ki je bila domnevno izgubljena s prvo operacijo. Kot se je jedrnato izrazil Dany Nobus: »Lacan operaciji odtujitve in ločitve razume kot krožni, a vendar ne vzajemni: krožni sta, ker vodita druga v drugo, toda obenem nista vzajemni, saj nobena od njiju ne kompenzira za drugo«. ³⁰

Tako kot odtujitev v imaginarnem – ki je vključevala identifikacijo z odtujevalno podobo in odtujevalno izgubo nekega objekta uživanja (mleka) – tudi simbolna odtujitev vključuje dva momenta: (1) zastopanje subjekta v polju Drugega (odtujitev) in (2) fantazmatsko razmerje do nekega objekta, ki subjektu lahko povrne polno bit, vendar je bil izgubljen (ločitev). Ločitev služi zgolj za zapečatenje odtujitve, kar nemara lahko pojasni, zakaj je Lacan med poučevanjem o ločitvi razpravljajl zgolj za kratek čas (leta 1964). Pa vendar, če se ozremo k naslednjim letom, 1965–1968, lahko sklenemo, da je za Lacana ločitev kar najbolj ključna, vendar se poslej imenuje preprosto »odtujitev«.

Neumnost Drugega

Ločitev je konstitucija nekega objekta, ki domnevno inkarnira mojo bit »pred« odtujitvijo. Vendar pa ta »bit« ni zgolj umišljena; je tudi odgovor Drugemu. V odtujitvi izberem »smisel« in postanem subjekt za Drugega, kar odpre vprašanje, kaj sem za Drugega onkraj označevalcev, s katerimi zastopam subjekt. Soočenje z željo Drugega vodi do tega, da subjekt

³⁰ Dany Nobus, »That Obscure Object of Psychoanalysis«, 181. Gl. tudi Jacques Lacan, »Position of the Unconscious«, 714.

iznajde objekt, ki bi bil primeren odgovor nanjo: objekt *a*. Ne vem, kaj sem za Drugega. Toda ta fantazmatski odgovor mi omogoča, da »pozabim« – potlačim – travmatično razsežnost Drugega in ga zvedem na drugega.

Prav nasprotno, s človeškim Drugim sem povezan preko nečesa, namreč preko svoje lastnosti, da sem njegov podobnik [*semblable*]. Kar preostane od tesnobnega »ne vem«, je v bistvu napačno prepoznanje [*méconnaissance*] – napačno prepoznanje tega, kaj je *a* v ekonomiji moje človeške želje [...] [ki strukturo želje spremeni v] temeljno odtujitev.³¹

Ta objekt ne pripada niti subjektu – kajti izgubljen je bil v operaciji odtujitve – niti Drugemu – saj je tisto, kar si domnevno želi Drugi *kot želja*. Prostorsko izraženo je objekt *a* tisto, kar stoji med subjektom in Drugim, enega postavlja v odnos z drugim in ju med seboj diferencira. V tem smislu se objekt *a* nanaša tako na odtujitev (kot izgubljena bit) kot tudi na ločitev (kot objekt, ki povzroči željo Drugega).

Preden je odtujitev izginila iz Lacanovih predavanj, jo je opredelil za »osišče« svoje teorije. To osišče zadeva nepopolnost Drugega, ki jo je sprva pojmoval kot željo Drugega, nato kot objekt *a* in naposled kot *pas-tout*. Podroben opis te tirnice bi presegal domet tega članka, toda njen politični pomen je razviden že pri samem Lacanu: »Odtujitev ni v tem, da nas Drugi povzame, tvori, zastopa; nasprotno, odtujitev v bistvu temelji na zavrnitvi Drugega.«³² To ne pomeni, da lahko zavrnemo Drugega in živimo brez ali zunaj te odtujevalne razsežnosti, lahko pa razkrijemo, da je »dar« smisla, ki ga daje Drugi, sestavljen iz brezsmiselnih označevalcev. Ker je smisel to, zaradi česar je življenje sploh življenje, ki si ga lahko intersubjektivno delimo in se v njem počutimo doma, se odsotnosti smisla, inherentni elementom, ki smisel proizvajajo – označevalcem –, običajno izogibamo. Psihoanalitik je tisti, ki s specifičnim načinom poslušanja in intervencije

³¹ Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan. Book X. Anxiety*, 325. [Prevod usklajen s francoskim izvirnikom: Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre X. L'angoisse* (Pariz: Seuil, 2002).]

³² Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre XIV. La logique du fantasme*, predavanje z 18. januarja 1967. Neobjavljeno.

na plano privleče neumne (*bête*), brezsmiselne označevalce, ki nezavedno vladajo našim življenjem. Vendar pa do te specifične produkcije označevalcev, ki *spet onesmislijo*, lahko pride tudi zunaj analitikove ordinacije. Obstajajo trenutki, ko se označevalec pojavi kot lastno ime – brez neposrednega smisla in izoliran od ostalih označevalcev. Denimo označevalec »delavec«. Velika razlika je, kot pojasni Lacan, med besedo »delavci« v paternalistični frazi »Oni so dobri delavci« in, po drugi strani, v »Delavci [proletarci] vseh dežel, združite se!«, slovitem geslu iz *Komunističnega manifesta* Marxa in Engelsa. V prvi besedni zvezi je predikat (»dobri«) povezan s subjektom (»delavci«); s tem je slednjega mogoče identificirati (in s tem tudi izgine) v kombinaciji obeh označevalcev, »dobri« in »delavci«. V drugi besedni zvezi pa ni postavljena nobena razlika med dobrimi in slabimi delavci; pozvani smo zgolj k identifikaciji z nekim označevalcem, ne da bi poznali njegov točni smisel.³³ Označevalec »delavci« v tem smislu po eni strani afirmira primat Drugega – razodtujen subjekt ne obstaja, kajti vsak subjekt je subjekt označevalca –, pa vendar po drugi strani kot »neumen« označevalec suspendira ves običajni smisel, ki je proizveden med dvema ali več označevalci. Ta označevalec – kot izoliran, prazen označevalec – *zavrne* Drugega-kot-smisel in povzroči, da se subjekt pojavi kot tisti nedoločeni objekt, ki povzroča nepopolnost Drugega.

Na tej stopnji poučevanja Lacan izpostavi homologijo med svojim objektom *a* in Marxovo *Mehrwert*, vrednostjo, ki jo kapitalist pridobi iz delavčevega dela.³⁴ Ob opredelitvi objekta *a* kot *plus-de-jouir* – besedna igra na besedo *plus*, ki se iz »nič več« (*plus*) užitka (*jouir*) spremeni v presežni (*plus*) užitek – moramo skleniti dvoje: (a) odtujitev je temeljna, ker je konstitutivna za subjekt; (b) to pa ne izključuje možnosti, da subjekt izbere brezsmiselni vidik označevalca, ki mu je podvržen, in tako inkarnira prav oviro do vsakršnega vseobsežnega Drugega.

³³ Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre XV. L'acte*, predavanje s 7. februarja 1968. Neobjavljeno.

³⁴ Jacques Lacan, »Radiophonie«, 434; Jacques Lacan, *Hrbtna stran psihoanalize*, predavanje z 20. novembra 1968; gl. tudi Samo Tomšič, *Kapitalistično nezavedno*.

Postlacanovski izsledki

V zadnjem času so, spričo porasta zanimanja za odtujitev, o tem pojmu pisali vodilni glasovi tako marksistične³⁵ kot tudi lacanovske³⁶ usmeritve. To je v skladu z določenim ritmom pozornosti, posvečeni tej ideji, kar do neke mere odraža faze osredotočanja in zanemarjanja – ali pa vsaj terminološkega preoblikovanja –, ki smo jih razbrali v okviru tirnice odtujitve pri Marxu in Lacanu. Pred tem je bil zadnji vrhunec razprav o odtujitvi v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja – torej še v času, ko je Lacan uporabljal ta koncept. Izraz je v tistem trenutku dosegel vrh popularnosti in kritične razvpitosti, posebno v francoskih razpravah, s tem ko ga je Althusser hotel pregnati iz marksističnega leksikona, čeprav niti sam nikoli ni mogel dodobra opraviti z njim. Te zgodovinske dobe lahko utemeljimo materialistično. Konec šestdesetih in začetek sedemdesetih je zaznamovala doba kapitalistične krize. Pozornost, ki jo posvečamo odtujitvi danes, očitno sledi svetovni finančni krizi let 2007–2008. Med lacanovci, ki smo jih navedli in se danes ukvarjajo s to zamisljo, je odtujitev v marksističnem smislu nemara še bolj očitna kot v Lacanovih delih. Posledično je v današnjo teoretizacijo odtujitve vstopila še večja materialistična spodbuda za kritiko kapitalizma.

Prevedel Marko Miočič

---

³⁵ Balibar, *The Philosophy of Marx*; Étienne Balibar, »Philosophies of the Transindividual: Spinoza, Marx, Freud«; Étienne Balibar, *Spinoza, the Transindividual*; David Harvey, »Universal Alienation«; Musto, »Revisiting Marx's Concept of Alienation«.

³⁶ Mari Ruti, *The Ethics of Opting Out*; Mari Ruti, *Distillations*; Mari Ruti, *Penis Envy & Other Bad Feelings*; Samo Tomšič, *The Labour of Enjoyment*; Paul Verhaeghe, »Beyond Alienation«; Slavoj Žižek, *Incontinence of the Void*.

Priporočeno branje

- Balmès, François. *Structure, logique, aliénation. Recherches en psychanalyse*. Toulouse: Erès, 2011.
- Jaeggi, Rahel. *Alienation*. Prev. Frederick Neuhouser in Alan E. Smith. New York: Columbia University Press, 2014.
- Laurent, Eric. »Alienation and Separation«. V: Richard Feldstein, Bruce Fink in Maire Jaanus, ur., *Reading Seminar XI. Lacan's Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, 19–38. Albany: State University of New York Press, 1995.
- Sayers, Sean. *Marx & Alienation: Essays on Hegelian Themes*. London: Palgrave Macmillan, 2011.

Bibliografija

- Avguštin. *Izpovedi*. Prev. Anton Sovre, priredil Kajetan Gantar. Celje: Mohorjeva družba, 2003.
- Baribar, Étienne. *The Philosophy of Marx*. Razširjena in posodobljena izdaja. Prev. Gregory Elliott in Chris Turner. London in New York: Verso, 2017.
- . »Philosophies of the Transindividual: Spinoza, Marx, Freud«. *Australasian Philosophical Review* 2, št. 1 (2018): 5–25.
- . *Spinoza, the Transindividual*. Prev. Mark G. E. Kelly. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.
- Harvey, David. »Universal Alienation«. *Journal for Cultural Research* 22, št. 2 (2018): 137–150.
- Lacan, Jacques. *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*. Paris: Seuil, 1975 [1932].
- . »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza«. Prev. Meta Štular. V: Jacques Lacan, *Spisi*, 37–43. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1994 [1949].
- . *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Prev. Rastko Močnik, Zoja Skušek in Slavoj Žižek. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1996.
- . »Les complexes familiaux dans la formation de l'individu. Essai d'analyse d'une fonction en psychologie«. V: Jacques Lacan, *Autres écrits*, 23–84. Pariz: Seuil, 2001 [1938].

- . »Aggressiveness in Psychoanalysis«. Prev. Bruce Fink. V: Jacques Lacan, *Écrits*, 82–101. New York: W. W. Norton & Company, 2006 [1948].
- . »The Freudian Thing or the Meaning of the Return to Freud in Psychoanalysis«. Prev. Bruce Fink. V: Jacques Lacan, *Écrits*, 334–363. New York: W. W. Norton & Company, 2006 [1955].
- . »Position of the Unconscious«. Prev. Bruce Fink. V: Jacques Lacan, *Écrits*, 703–721. New York: W. W. Norton & Company, 2006 [1960].
- . *Hrbtna stran psihoanalize*. Prev. Samo Tomšič, Ana Žerjav in Alenka Zupančič. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2008.
- . *The Seminar of Jacques Lacan. Book X. Anxiety*. Prev. Adrian R. Price. Cambridge: Polity Press, 2014.
- . *The Seminar of Jacques Lacan. Book V. Formations of the Unconscious*. Prev. Russell Grigg. Cambridge: Polity Press, 2017.
- . *Le Séminaire. Livre IX. L'identification*. Neobjavljeno.
- . *Le Séminaire. Livre XIV. La logique du fantasme*. Neobjavljeno.
- . *Le Séminaire. Livre XV. L'acte*. Neobjavljeno.
- Leopold, David. »Alienation«. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 30. 8. 2018. Dostop 16. 2. 2025. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/alienation/>.
- Lukács, György. *Zgodovina in razredna zavest: študije o marksistični dialektiki*. Prev. Rado Riha, Jelica Šumič-Riha, Ksenija Požar, Eva Bahovec in Branko Šibal. Ljubljana: Inštitut za marksistične študije ZRC SAZU, 1986.
- Marx, Karl. »Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844) [‘Ekonomsko-filozofski rokopisi’]«. Prev. Primož Simoniti. V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela*, 1. zv., 245–397. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- . »Kritika politične ekonomije 1857/58 [‘Očrti kritike politične ekonomije’ oziroma *Grundrisse*]«. Prev. Božidar Debenjak, Valentin Kalan, Tomaž Mastnak, Jelica Šumič-Riha, Rado Riha, Primož Simoniti in Peter Wieser. V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Temeljna izdaja*, 1. del, 8. zv. Ljubljana: Delavska enotnost, 1985.
- . *Kapital I*. Prev. Mojca Dobnikar. Ljubljana: Sophia, 2012.
- Musto, Marcello. »Revisiting Marx’s Concept of Alienation«. *Socialism and Democracy* 24, št. 3 (2010): 79–101.

- Nobus, Dany. »Life and Death in the Glass: A New Look at the Mirror Stage«. V: Dany Nobus, ur., *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*, 101–138. London: Rebus Press, 1998.
- . »That Obscure Object of Psychoanalysis«. *Continental Philosophy Review* 46, št. 2 (2013): 163–187.
- Pouillaude, Élie. »Épistémologie de l'aliénation et antériorité«. *L'Évolution Psychiatrique* 78, št. 2 (2013): 189–205.
- Ross, Lachlan. »On Disentangling Alienation, Estrangement, and Reification in Marx«. *Rethinking Marxism* 32, št. 4 (2020): 521–548.
- Ruti, Mari. *The Ethics of Opting Out: Queer Theory's Defiant Subjects*. New York: Columbia University Press, 2017.
- . *Distillations: Theory, Ethics, Affect*. New York: Bloomsbury Academic, 2018.
- . *Penis Envy & Other Bad Feelings: The Emotional Costs of Everyday Life*. New York: Columbia University Press, 2018.
- Tomšič, Samo. *Kapitalistično nezavedno: Marx in Lacan*. *Problemi* 51, št. 5–6. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2013.
- . *The Labour of Enjoyment: Towards a Critique of Libidinal Economy*. Berlin: August Verlag, 2019.
- Verhaeghe, Paul. »Beyond Alienation«. *Psychoanalytische Perspectieven* 36 (2018): 421–433.
- Wendling, Amy E. *Karl Marx on Technology and Alienation*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Williams, Raymond. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Žižek, Slavoj. *Incontinence of the Void: Economico-Philosophical Spandrels*. Cambridge, MA: MIT Press, 2017.